

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Шмарової Наталії Володимирівни

«Економічна депривація як чинник фрустрованості потенційних мігрантів»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 053 «Психологія»

Для психології істотне значення має проблема впливу зовнішніх, ситуативних умов діяльності на прояв тих чи тих індивідуально-психологічних якостей. І, звісно, навпаки (до цього зобов'язує вже наукова логіка), – становить інтерес визначення особистісних рис щодо соціальних проявів.

Наразі доцільно відзначити, що у дисертаційному дослідженні Шмарової Наталії Володимирівни соціальний вибір, який стоїть перед людиною, – тобто питання про можливу міграцію – слушно розглядається в контексті індивідуально-психологічних і поведінкових властивостей людини. Адже згадане рішення визначається не лише соціальною ситуацією, а життєвою подією переживання цієї ситуації, з її усіма умовами і нюансами, що, у кінцевому форматі рефлексивного опрацювання, проявляється у активному самовизначальному особистісному втіленні. Однак у роботі не применшується й значення соціальної ситуації, і особливо її економічного змісту. Тому говорячи про актуальність презентованого дослідження, чітко простежується психологічна компетентність дослідниці, яка ще раз заактуалізувала такий важливий для психології детермінаційний принцип: вплив соціального оточення в ознаках економічної депривації зумовлює втілення задалегідних властивостей людини, а саме її фрустрованість.

У цьому дихотомічному просторі «соціальна (економічна) ситуація – особистість» й розгортається конкретно ситуативне пізнання фрустрованості людини, що як особистісно-поведінковий індикатор маркує сферу її життєвої реалізації потенційного мігранта. Себто маємо можливість простеження чіткого зв'язку між особистісними якостями суб'єкта й соціальним учинком. Безпосередньо у презентованому дослідженні поставлено за мету провести

теоретичний аналіз та емпіричне вивчення впливу економічної депривації на фрустрованість потенційних мігрантів.

Відразу варто відзначити зконкретизовані *об'єкт* та *предмет* дослідження, послідовність реалізації *завдань* дисертації та логічно правомірні і позначені *новизною* такі положення щодо: цілісного вивчення психологічних особливостей економічної депривації як чинника фрустрованості потенційних мігрантів, суть яких полягає в тому, що негативні афективні психологічні стани, зокрема фрустрація, тривожність, невротизація дискомфортно і несприятливо впливають на особистісну соціо- і психогенезу людини з міграційними намірами; уточнення специфіки ресурсів (соціально-родинні, соціально-економічні, діяльнісно-кваліфікаційні, афективні) й основних акультураційних стратегій (інтеграція, сепарація, асиміляція, маргіналізація, самоактуалізація), що репрезентують наміри й очікування потенційних мігрантів; поглиблення наукових уявлень щодо позитивних тенденцій і показників зниження фрустрованості у потенційних мігрантів унаслідок задіяння формувальних впливів, зокрема завдяки застосуванню ревіталізаційних тренінгових вправ.

Присутнє також відображення дослідницької спрямованості дисертантки й у *теоретичному значенні*, яке полягає в обґрунтуванні й концептуалізації впливу економічної депривації на міграційні наміри особистості в контексті її ускладненої афективності; виділенні змістово-функціональної сутності негативної економічно-деприваційної детермінації фрустрованості потенційних мігрантів; розробці засадничих положень превентивно-ревіталізаційного супроводу психогенези депривованих осіб з міграційними намірами; та *практичному значенні* використання отриманих результатів дослідження у процесі фахової підготовки та професійної, зокрема превентивної діяльності психологів, соціологів, соціальних працівників, реабілітологів для роботи з людьми, що мають міграційні наміри; *загальних висновках*, де чітко прописано верифікацію дослідницьких гіпотез та реалізацію усіх поставлених завдань дисертації. Потрібно відзначити й правильність

структурування роботи, визначеного дослідницькою логікою та поставленими завданнями.

У теоретичній частині дослідження (перший розділ «*Теоретико-методологічні основи вивчення економічної депривації та фрустрованості потенційних мігрантів*») здійснено потужний аналіз проблеми економічної депривації як негативного чинника психогенези особистості; розглянуто психологічні особливості потенційних мігрантів; та розкрито фрустрованість у контексті основних психостанів людей з міграційними намірами.

Наталія Володимирівна чітко окреслила теоретико-методологічний контур проблеми і провела аналіз основних теоретичних підходів до висвітлення економічної депривації і феномену фрустрованості потенційних мігрантів у психологічному дискурсі. Висвітлено методологічні засади прийомів дослідження економічної депривації і фрустрації. Зокрема економічна депривація є потужним чинником ускладнення повноцінного способу життя через незадоволеність матеріальних потреб; а фруструючі ситуації економічної депривації є детермінантами фрустрованості, які породжують у людини відчуття безпорадності, безвихідності, хронічної втоми й апатії та зумовлюють психоемоційне вигорання. Дисертанткою показано, що розкриття явища фрустрованості визначається як його об'єктивними предметними властивостями, так й змістом особистісних і поведінкових характеристик, які трансформуються у міграційні наміри. Дослідниця зазначає, що міграційні наміри як поведінковий феномен, проявляються в переживаннях та особливостях поведінки, зумовлених реальними або уявними перепонами, які видаються надмірно складними, важкими і нездоланими та перешкоджають досягненню очікуваної та жаданої мети.

Ознайомлення із теоретико-методологічним розділом дисертації залишає приємне враження від психологічної грамотності дисертантки, адже вміло показала взаємозв'язок між пізнавальними парадигмами, логічну послідовність їх виникнення та загальну дискурсивну взаємодоповнюваність.

У другому розділі «Емпіричне вивчення впливу економічної депривації на фрустрованість потенційних мігрантів» розкриває дослідницький потенціал у форматі підготовки та реалізації програми дослідження, яка детально описана у основних етапах її проведення. Шмаровою Н.В. було застосовано спостереження, біографічний метод, фокусоване інтерв'ю, анкетування (авторська анкета (збір даних про вік; роботу; освіту; сімейний стан; особливості міграційних намірів; найважливіші чинники, які стимулюють очікування у потенційних мігрантів на позитивний перебіг справ; акультураційні стратегії, які репрезентують міграційні наміри й очікування тощо)), тестування, дебрифінг. Кількісно-якісна рекрутація експериментальної вибірки здійснювалася з урахуванням критеріїв репрезентативності та еквівалентності, що забезпечувало положення про необхідність достатньої кількості досліджуваних для успішного перебігу науково-емпіричної діяльності й досягнення об'єктивних і оптимальних результатів. Використані методи математичної статистики демонструють наукову обізнаність та дослідницьку інтуїцію дослідниці щодо опрацювання отриманих психодіагностичних даних та їх інтерпретації.

Серед гносеологічних вражень від ознайомлення з дисертаційною працею, можна виокремити такі: авторка довела тісний зв'язок між такими явищами як економічна депривація та фрустрованість потенційних мігрантів. Не дивлячись, на те що фрустрованість є досить багатоманітною за своїми проявами, Наталії Володимирівні вдалося скласти загальний профіль фрустрованості потенційних мігрантів – виражене незадоволення, песимістичне й депресивне оцінювання свого економічно депривованого актуалгенезу; переживання вираженого психоемоційного дискомфорту; страх наслідків соціально-сімейної депривації; передчуття труднощів спілкування та адаптації з корінним місцевим населенням; невпевненість у власній безпеці; підвищений рівень агресивності, тривожності.

Дуже цікавим дослідницьким фактом розглядаємо виокремлені дослідницею соціально-психологічні ресурси (соціально-родинні, соціально-економічні, діяльнісно-кваліфікаційні, афективні) та акультураційні стратегії

(інтеграція, сепарація, асиміляція, маргіналізація, самоактуалізація), що репрезентують наміри й очікування потенційних мігрантів.

У третьому розділі «Психологічні особливості ревіталізаційної допомоги щодо зниження фрустрованості у потенційних мігрантів» представлено програму ревіталізаційного супроводу психогенези потенційних мігрантів та розкрито генетично-психологічний тренінговий підхід для оптимізації фрустраційної толерантності людей з міграційними намірами.

В ході проведення «Ревіталізаційного тренінгу фрустраційної толерантності потенційних мігрантів» відбулося налаштування учасників тренінгу на вироблення у себе позитивних навичок оптимізму і збереження психічної рівноваги через продуктивний копінг, що сприяло зниженню відчуття дискомфорту та рівня психоемоційної напруги. Всім учасникам Т-групи пропонувався хроноскопичний диспут для аналізу мотивів своєї міграційної налаштованості у теперішньому, минулому і майбутньому часових вимірах, а також щодо ймовірності рееміграції на батьківщину. Активно задіявалися процедури деролінгу для зняття певних «тренінгових ролей», шерінгу для каналізування можливих негативних емоційних психостанів, дебрифінгу для зменшення і зниження можливих афективно напружених подій, тобто своєрідного «закриття минулого».

Дієвість тренінгової програми відображена у п.3.3. Аналіз результатів апробації програми та перевірка ефективності формувальних впливів, де детально описані післяформуючі результати, до основних з яких можна віднести опанування навичками самоаналізу й саморегуляції власної фрустраційної поведінки та вміння чинити опір депресивності, тривожності, підвищення невротизації. Тобто дисертантці повністю вдалося реалізувати одне з основних завдань превентивної складової програми роботи з економічно депривованими потенційними мігрантами, яким притаманні стани фрустрованості, тривожності, невпевненості – ревіталізаційне усунення якомога більшої кількості факторів, що культивують психофізичне виснаження та афективну розбалансованість і набуття нових знань, умінь, навичок для компетентного саморегулювання

ускладнених ситуацій і психостанів. І, саме це блок роботи в дисертації надає величезного практичного значення в умовах воєнного сьогодення в Україні.

У завершенні аналізу зазначимо, що висновки й результати дослідження є достовірними, оскільки забезпечені кількісним та якісним аналізом різноманітних опрацьованих теоретичних джерел, обробкою емпіричних даних адекватними методами математичної статистики. Висвітлення результатів наукової роботи у публікаціях дисертантки та апробація основних положень на науково-практичних конференціях, а також результати впровадження результатів дисертації показує широку сферу оприлюднення наукової роботи.

Водночас, попри відзначені позитивні якості дисертаційного дослідження, варто вказати й на деякі огріхи та неточності, а також висловити побажання, які, як здається, поліпшили б роботу:

- У теоретичній частині дослідження подано докладний аналіз феномену фрустрованості у контексті основних психостанів людей з міграційними намірами. Дисертанткою наголошено, що різноманітна фрустраційна феноменологія детермінує й зумовлює різноманітні її форми. Однією з таких форм є *фрустраційна толерантність* як особистісна стійкість до впливу деструктивних факторів. Будь-ласка, конкретизуйте зміст цього формовияву в термінах психостанів потенційних мігрантів.

- Дуже хотілося б почути розмірковування авторки з питання про ймовірність того, що економічна деприваційна ситуація може спричинити рефлексивні переосмислення життєвого сенсу, цілей чи то світогляду людини, а отже позбавити людину від переживання глибоких фрустраційних станів. Спираючись на Вашу наукову інтуїцію в проведенні такого складного за своєю структурою дослідження, думаю Вам вдалося «відчути» таку особливість. Чи вважаєте Ви такий ракурс розгляду проблеми перспективним у подальших дослідженнях?

- У дисертації презентована авторська анкета «Встановлення основних чинників потенційної міграції», яка може успішно використовуватися психологами при роботі з потенційними мігрантами. Вважаємо, що такий

авторський доробок та комплекс підібраних психодіагностичних засобів з вивчення заявленої проблеми підкреслюють прикладне значення дисертації, і, тому закономірним є створення окремих навчально-методичних рекомендацій для фахівців-психологів.

Однак, попри висловлені зауваження та уточнення, потрібно зазначити, що дисертаційне дослідження Шмарової Наталії Володимирівни «Економічна депривація як чинник фрустрованості потенційних мігрантів» є цілісним і завершеним науковим дослідженням, яке відрізняється потужним теоретичними та прикладним значенням.

Усе викладене вище дає підстави для висновку про те, дисертаційна робота Шмарової Наталії Володимирівни «Економічна депривація як чинник фрустрованості потенційних мігрантів» відповідає вимогам «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення Разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 року №44, які висуваються до дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 «Психологія».

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогічної та вікової психології
Волинського національного університету

імені Лесі Українки

Жанна ВІРНА

